

Gianni Vattimo

De oscillatie van de moderniteit

Ger Groot

Het is geen toeval dat de belangrijkste artikelenbundels van de Turijnse filosoof Gianni Vattimo stuk voor stuk beginnen met de opmerking dat de filosofie van de toekomst moet aanvangen met een interpretatie van Nietzsche door Heidegger en van Heidegger door Nietzsche. Beide denkers vormen de belangrijkste inspiratiebron van Vattimo's ontwerp van een 'zwak denken', dat het tijdperk van de metafysica zou moeten aflossen. De metafysica: dat is het denken in oorsprongen, fundamenteën, eenduidige waarheid, een lineaire historiciteit en een afronding van de geschiedenis in een filosofisch en maatschappelijk project waarin alles definitief met alles is verzoend en het denken 'tot zichzelf' gekomen is.

Daarentegen is 'zwak denken' een denken dat zich niet beroept op zekerheid, fundament en onontkoombaarheid. Het houdt zich op in een tussengebied waar de aanspraken van het 'sterke denken' van de zekerheid nog wel worden gehoord, maar op afstand worden gehouden in een nimmer eindigend afscheid. Hierin laat het denken zijn vaste grond achter zich en reist af (naar een aforisme van Nietzsche) in de richting van een 'onbekend x' - zelfs zonder te verwachten ooit het 'x' te zullen bereiken of te leren kennen op de wijze waarop het tot nu toe met zijn 'grond' vertrouwd meende te zijn.

Dat voortdurende afscheid brengt een revolutie teweeg in het denken van deze tijd, zo stelt Vattimo vast. Ook al is het vertrek vooralsnog - en wellicht zelfs te eeuwigden dage - onvolledig voltrokken, het denken ziet zichzelf tot in zijn diepste wortels aangetast door de centrifugale kracht die het aan eigen bodem ontruikt en wegslingert naar een onbekende verte. Die positie is die van het voltooide nihilisme, zoals dat door Nietzsche werd verwoord. Geen reactief 'niets' dat treurig en illusieeloos neerzit bij de wrakstukken van een gestrand project, maar een 'niets' met een richtingskracht die zich slechts in negatieve termen laat uitdrukken: als afscheid, als ontwenning, als *Verwindung*.

Een Heideggeriaanse terminologie. Want Heidegger is onontbeerlijk bij de historische interpretatie van het wijsgerig omslagpunt dat Vattimo in het huidige tijdsgewricht ontwaart. Als het tijdvak van de metafysica (het 'sterke denken') ten einde gekomen is, dan heeft Heidegger de interne dynamiek van dit zich historisch ontvouwende denken scherper uiteengelegd dan wie ook. Zo zal Vattimo zich de Heideggeriaanse analyse van de techniek eigen maken als een beslissende moment in zijn schets van het 'zwakke denken', zoals hij ook de Nietzscheaanse karakteri-

stiek van het nihilisme voor zijn rekening zal nemen. (1)

Maar waar Nietzsche en Heidegger deze verschijnselen zelf van een negatieve kwalificatie voorzien, daar zal Vattimo deze in een even gedurfd als indringende interpretatie als positieve elementen in zijn eigen filosofische ontwerp opnemen. Daarmee leest hij beide filosofen niet alleen door elkanders bril, maar zelfs tegen hun eigen uitdrukkelijke (maar wellicht niet noodzakelijke, laat staan voor ons relevante) vooringenomenheden en culturele beperktheden in. Binnen Heideggers filosofie kan zo de techniek, en binnen Nietzsche's denken het nihilisme, onverwacht de (met een term van Bataille) *chance* worden voor een filosofie van de toekomst.

Al in 1964 pleit de dan 28-jarige Vattimo op het beroemde Nietzsche-congres van Royaumont voor een bevrijding van Nietzsche uit de schema's van een oude ontologie (2), en neemt hij hem in bescherming tegen Heideggers karakterisering als 'de laatste metafysicus'. Nietzsche, zo betoogt hij precies tien jaar later in zijn studie *Il soggetto e la maschera* (3), beschreef de 'Wille zur Macht' niet als een tweede, meer fundamentele werkelijkheid die achter de schijn ontmaskerd moest worden, maar *ontmaskerde* in zijn filosofie de gedachte van de ontmaskering zelf. (4) De enige plaats waarop deze nieuwe omgang met het onderscheiden bestel van zijn en schijn gestalte kon krijgen, was in de *kunst*: een waarheid die - aldus Vattimo - nét als de dood van God pas nu tot het wijsgerig bewustzijn begint door te dringen.

Daarmee sluit hij nauw aan bij Heideggers gedachten over het kunstwerk, waarin hij zijn *Introduction à Heidegger* in 1971 laat uitmonden. (5) Van een nieuwe interpretatie van Heideggers analyse van de techniek is daarin nog weinig te bespeuren, maar de gedachte van een 'zwak denken' als aflossing van de 'zijnsvergetelheid' kondigt zich daar op de laatste bladzijden al aan. (6) Het is dan ook het denken van Heidegger dat Vattimo in de jaren tachtig het meest radicaal zal herinterpreteren. Allereerst breekt in een opstel uit 1980 (7) een nieuwe interpretatie van de techniek en het *Ge-stell* door. Techniek is hier nog altijd de oplossing van het zijn en het zijnde in een pure instrumentalisering en daarmee uitwisselbaarheid. Doch waar Heidegger in dit dieptepunt van 'zijnsvergetelheid' troost zoekt bij de uitspraak dat juist in het grootste gevaar het reddende groeit, zoekt Vattimo dit reddende niet in een hernieuwd denken van het Zijn (onder welke gedaante ook), maar in een definitief afscheid van elk zijnsdenken en in een radicalisering van de vergetelheid. We zouden, zo herhaalt hij zijn positie enkele jaren la-

1 Zie G. Groot, 'Het zwakke denken van Gianni Vattimo' in: *Streven* 55, 1987/88, 8, pp. 686-697.

2 Gianni Vattimo, 'Nietzsche et la philosophie comme exercice ontologique' in: *Nietzsche* (Cahiers de Royaumont). Parijs 1967, pp. 203-226. Hier pp. 210-211, 224.

3 Gianni Vattimo, *Il soggetto e la maschera. Nietzsche e il problema della liberazione*. Milaan 1974.

4 Zie ook de inleiding op de bundel *Il pensiero debole* en Vattimo's bijdrage daarin: in de in noot 9 genoemde uitgave p. 85.

5 Gianni Vattimo, *Introduction à Heidegger*. Parijs 1985.

6 Idem, zie vooral pp. 149-150.

7 Gianni Vattimo, 'Vers une ontologie du déclin' in: *Critique*, Les philosophes italiens par eux-mêmes, nr. 452-453. Januari-februari 1985, pp. 90-105.

ter, zelfs de vergetelheid en elke gedachte aan de ontologische differentie moeten vergeten, om ons daarmee radicaal los te maken van elke dwingende metafysische erfenis. (8)

Deze radicaliteit brengt hem mede in het geweer tegen de (voornamelijk Franse) filosofie van de differentie, die hij eerder in Heideggeriaanse dan in Saussuriaanse zin interpreteert. Wanneer hij in 1983 (samen met Pier Aldo Rovatti) de programmatische bundel *Il pensiero debole (Het zwakke denken)* (9) publiceert, gaat hij in zijn eigen bijdrage een polemiëk aan met zowel de dialectiek als de differentiefilosofie, die in zijn ogen *beide* schatplichtig zijn aan het metafysische funderingsdenken. Waar Franse filosofen als Derrida, Pautrat en Kofman (10) de metafysica als onontkoombare *sparring partner* van hun (en van dé) filosofie zien, daar laten zij zich naar zijn smaak nog altijd teveel fascineren door een verleden dat letterlijk is *ondergegaan*.

Het was het noodlot van de westerse ontologie dat zij aan zichzelf zou bezwijken, zo schrijft hij in *L'ontologie du déclin*, en ons enige antwoord daarop kan niet anders zijn dan eenzelfde 'ondergang', zoals Zarathustra aan het eind van Nietzsche's geschrift 'onderging'. Waar de differentiefilosofie vasthoudt aan een metafysisch substraat, ook al doet ze dat in negatieve zin, daar blijft zij schatplichtig aan een houding die door de *gebeurtenis (Er-eignis)* van het einde van de metafysica is ontkracht. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Vattimo in 1985 zijn felste aanvallen op de Franse differentiefilosofie zal publiceren onder de titel *Les aventures de la différence* (11), een onverholen verwijzing naar Merleau-Ponty's anti-Stalinistische schotschrift *Les aventures de la dialectique*. Verwonderlijk is het evenmin dat hij in 1986 R. Rorty uitnodigt voor een tweede programmatische bundel (12), waarin hij de lijnen van het zwakke denken verder uitzet. Ook Gadamer, wiens *Wahrheit und Methode* Vattimo in de jaren zestig in het Italiaans vertaalde en op wiens hermeneutische project hij steeds heeft teruggrepen, is daarin aanwezig. Diens inspiratie mondt bij Vattimo echter uit in een *radicale* hermeneutiek die de logische voortzetting is van de constatering dat alle grond ons voortaan filosofisch ontvallen is. Wat rest is slechts de mogelijkheid van een oneindige interpretatie (in de lijn van Nietzsche), zonder enige hoop of aanspraak op waarheid.

De betekenis van deze omslag, die voor Vattimo een radicaal nieuw tijdperk inluidt, heeft hij het jaar daarvoor al gepeild in de bundel waarmee hij de postmoderniteit ten volle omarmt: *La fin de la modernité*. (13) Het is waarschijnlijk de meest toegankelijke bundel van Vattimo, waarin de diverse lijnen van zijn denken bij elkaar komen: nihilisme en een hermeneutische ontologie, het afscheid van de

8 Gianni Vattimo, *Les aventures de la différence*. Parijs 1985, p. 94.

9 Gianni Vattimo en Pier Aldo Rovatti (red.), *Il Pensiero debole*. Milaan 1983. De bundel is niet vertaald in het Frans. Hier wordt geciteerd naar de Spaanse uitgave *El pensamiento débil*. Madrid 1988.

10 Zie bijvoorbeeld Vattimo's recensie van hun werk 'Nietzsche Heute?' in: *Phil. Rundschau* 24, 1977, pp. 67-91.

11 Zie noot 8.

12 Gianni Vattimo (red.), *Filosofia 86*. In het Frans vertaald onder de titel *La sécularisation de la pensée*. Parijs 1988.

13 Gianni Vattimo, *La fin de la modernité. Nihilisme et herméneutique dans la culture post-moderne*. Parijs 1987 (oorspronkelijke uitgave 1985).

lineaire geschiedenisfilosofie in termen van vooruitgang of overstijging (dat wil zeggen de afzwering van de meesters van de jaren zestig: Hegel, Marx, Lukács en de neo-Marxisten van de generatie van '68), en de centrale plaats die de kunst in het nieuwe wijsgerige besef krijgt toebedeeld. Een plaats die niet tot de filosofie beperkt blijft: ook het maatschappelijk bewustzijn zal zich in de toekomst laten leiden door het model van een algemeen-geworden artisticeit, zowel op het vlak van de produktie als op dat van de receptie, waar de radicale hermeneutiek haar belichaming vindt in de diffuse opmerkzaamheid van de nieuwe wereldbewoner: *Benjamins stedelijke flâneur* .

Het is Benjamin die hij opnieuw als getuige oproept in zijn meest recente, korte tractaat *La société transparente* (14), waarin hij tussen *Het kunstwerk in het tijdperk van zijn technische reproduceerbaarheid* en Heideggers *Der Ursprung des Kunstwerkes* door de locus van het nieuwe besef van waarheid en wereld wederom in de kunstervaring aanwijst. Opgegaan in de vluchtigheid van de gebeurtenis (*Ereignis*) of de *shock* houdt de kunstervaring op te verwijzen naar een funde-rend en eenheidschepend voorwerp van aandacht, en verschuift naar een reeks van heterogene, diffuse ervaringen die Benjamin exemplarisch in de cinematografie had aangewezen.

De mediatisering van deze tijd vormt voor Vattimo de bevestiging bij uitstek van de oplossing van een eenduidige, op één waarheid vast te leggen werkelijkheid tot een verstrooid veld van indrukken en locale waarheden. Anders dan de klassieke geschiedfilosofie en de daardoor geïnspireerde cultuurfilosofieën dachten, heeft de mediatisering (film, radio, televisie) niet tot een mondiaal gelijkgeschakeld bewustzijn geleid, maar heeft - precies op het moment waarop deze droom van een modern-Hegeliaans 'absoluut bewustzijn' mogelijk leek te worden - juist de ruimte geschapen voor een articulatie van talloze uiteenlopende culturen, subculturen en werkelijkheidsbelevingen, die alle gelijktijdig naast elkaar tot uitdrukking komen. Zo keerde de dynamiek van de geschiedenis zich tegen zichzelf, en loste de utopische droom van één alomvattende waarheid en een in alle opzichten tot verzoening gebrachte wereld op in een technologische heteronomie, waarin het Heideggeriaanse *Ge-stell* wellicht zijn meest pregnante uitingsvorm vindt.

De acceptatie van deze *chance* van de techniek, in haar actieve vergetelheid van de metafysische hang naar *grond* , vormt voor Vattimo de grote uitdaging van deze tijd. Een tijd die haar verleden niet verdringt, maar - zoals blijkt uit de ironische uitkomst van de Hegeliaanse droom van eenwording - haar afkomst op ironisch-verschoven en (volgens een andere betekenis van het woord *Verwindung*) verwrongen wijze op armlengte houdt. Een 'oscillatie' tussen datgene wat geweest is en datgene wat datzelfde verleden nu onder ander licht beziet: een verdwijnen en verschijnen van de moderniteit in de postmoderniteit, zoals ook de waarheid en het kunstwerk zich altijd slechts tegelijkertijd tonen én onttrekkend aan de blik prijsgeven.

14 Gianni Vattimo, *La société transparente* . Parijs 1990. Zie ook het interview met Vattimo van Olivier Zahm en Frank Perrin in *Art Press* nr. 151, oktober 1990, pp. 60-61.